
האותיות החבויות

רבי אברהם אבן עזרא בפירושו לפרשתנו (א, ה) עומד על משמעות המילים 'ערב' ו'בוקר', וכותב: "ערב – קרוב מטעם [כלומר: קרוב למשמעות] חושך, ונקרא כך – שנתערבו בו הצורות". כלומר, בערב נעשה חושך, וההבדלים בין העצמים מיטשטשים, לכן ערב הוא מלשון עירוב. על אותה הדרך הוא קושר בין בוקר לביקורת שעניינה בירור והבדלה, ואומר שם "ובוקר – הפך ערב, שיוכל אדם לבקר בינות הצורות".

הסיבה שמביאה את ראב"ע לחדש את ההבנה הזאת היא פשוטה: לפנינו עומד קושי, מה הקשר בין ערב שפירושו הזמן שהחושך יכסה ארץ ובין 'עירוב פרשיות כתוב כאן?' אותו דבר אפשר לשאול לגבי בוקר, ו"בְקֶרֶת תְּהִיָּה" (ויקרא יט, כ). ראב"ע פותר את שני הקשיים האלו בהסבר מבריק אחד: בחושך קשה להבחין בין דברים והכל נהיה תערובת אחת מטושטשת, ואילו האור מאפשר לנו להבדיל ולדעת צורת כל דבר בדיוק; לפיכך החושך נקרא ערב והאור נקרא בוקר. משמעות השורש בק"ר לפי זה היא ענין הבדלה והפרשה, כמו 'ביקורת תהיה' שפירושו 'הבדלה תהיה' לדעת ראב"ע.

ראב"ע אינו היחיד שמשתדל למצוא הסברים מן הסוג הזה; מאז ומעולם השתדלו מפרשי התורה למצוא את הקשר בין הוראות שונות המופיעות באותו השורש. בספרו 'מאזניים' (שער השלישים) מביא ראב"ע רעיון כזה בשם רב האי גאון: "וכל מה שיוכל המפרש לחבר עניני המלות לדבר אחד הוא הטוב, וכן עשה רב האי גאון ז"ל שאמר כי נקרא 'פְּרָד' בעבור שלא יוליד, והוא נפרד". אף רש"י מעיר הערות מן הסוג הזה במקומות רבים, דוגמת דבריו בפרשת תצוה על הפסוק "וְנָשָׂא אֶהָרָן אֶת עֹון הַקִּדְּשִׁים" (שמות כח, לח); לרש"י הוקשה שם מה ענין נשיאה שייך בעוון, ומבאר: שהוא "לשון סליחה, ואף על פי כן אינו זז ממשמעו, אהרן נושא את המשא של עון, נמצא מסולק העון מן הקדשים". וכשהוא עומד על פירוש הפועל 'מחץ' בפסוק "אֶכֶל גֹּיִם צָרִיו וְעֶצְמוֹתֵיהֶם יִגְרֹם וְחִצָּיו יִמְחֹץ" (במדבר כד, ה), מציע רש"י את המשמעות המסתברת ביותר לפי ההקשר והענין: "חציו של הקדוש ברוך הוא ימחץ בדמם של צרים, יטבול ויצטבע בדמם, כמו 'לִמְעַן תִּמְחֹץ רִגְלָךְ בְּדָם' (תהלים סח, כד) ואינו זז מלשון מכה, כמו "מִחֲצֵיתִי [וְאֲנִי אֶרְפָּא]" (דברים לב, לט), שהצבוע בדם נראה כאילו מחוץ ונגוע". בכמה מקומות בפירושו לתנ"ך (ישעיה נא, יז; זכריה יב, ב; תהלים סח, ה) מבאר רש"י ש'רעל' – סם המוות – נקרא כך על שם שהוא 'אוטם את הלב ועוטפו', זאת מדוע? משום שהמילה 'רעלה' פירושה כיסוי, ולכן חיפש רש"י את המשמעות הזאת גם במילה 'רעל'.

אולם, כפי שאפשר לראות מלשונו של ראב"ע עצמו במאזניים, לא תמיד יש לנו הסבר טוב על ריבוי הוראות בשורש אחד, ופעמים רבות גם חכמי הלשון עומדים נבוכים למראה הוראות שונות באותו שורש. לדוגמא: קל להבין את הקשר בין עגול, ועגיל שהוא כנראה בצורת טבעת, ואפילו ביניהם ובין עֶגְלָה – ששמה ניתן לה כנראה בגלל הגלגלים העגולים, אבל מה עושים עם עֶגְלָה? זה לא יצור עגול, בכלל לא. מה למשל הקשר בין סֶפֶר ובין מספריים? ועוד הרבה שאלות מסוג זה, רבים יותר הם המקומות שאין בהם הסבר טוב מאשר אלו שיש בהם.

העיצורים הנשכחים

לשאלות אלו ורבות כמותן יש תשובות שונות, לפעמים מיושבות על הלב, ולפעמים דחוקות ומפולפלות, ואפילו גולשות לדרך הדרש. ביריעה זו נרצה להציע לפניכם ידיעה חשובה, שפותרת שאלות רבות מן הסוג הזה. עיקרה – בלשון הקודש יש כ"ב אותיות, דהיינו 22 סימנים גרפיים המייצגים עיצורים, דהיינו צלילים שאנו מפיקים על ידי עצירת האויר באחד חמשת מוצאות הדיבור: גרון, חיר, לשון, שפתיים ושיניים. אבל בפועל יש יותר מ-22 עיצורים, רק שחלקם מיוצג באותו הסימן הגרפי, חלק מהם מוכרים לנו גם היום; ש' ימנית ושמאלית מיוצגות באותו הסימן הגרפי אף שמדובר

בשני עיצורים, כמו שאפשר לראות מההבדל בין המילים חָרַשׁ [=בשקט] וחָרַשׁ [=כלי עשוי מאדמה שרופה בכבשן], כנ"ל שני אופני הביצוע של אותיות בגדכפ"ת, דגוש ורפה.

העיצורים האלו הם דוגמא טובה לנושא שאנו הולכים לעסוק בו; 'לפי הספר' יש שש אותיות עם שני אופני ביצוע: בגדכפ"ת, ולפי עדותו של ספר יצירה ומקורות נוספים – גם לרי"ש היו שני אופני ביצוע, 'רך וקשה'. אולם לנו כיום לא מוכרים שני אופני ביצוע לרי"ש, ועד היום נבוכים חוקרי הלשון מה פשר כוונתם של ספר יצירה ושאר המקורות המעידים על שני אופני ביצוע לאות ר'. כמו כן, גם באותיות בגדכפ"ת רוב עדות ישראל אינן מבדילות בין ג' וד' רפות, וחלק גדול אינם מבדילים גם בין ת' דגושה לרפה. גם האשכנזים שמבדילים בין ת' דגושה לרפה – מבצעים את הרפה כמו ס', מה שאומר שלפחות באחד המקרים הם טועים.

גם בש' השמאלית יש אותה בעיה, שכן כל עדות ישראל הוגים אותה בדיוק כמו ס', ואין צורך לומר שבמקור הן לא היו נשמעות בדיוק אותו הדבר. התלכדות זו של ש' וס' היא עתיקה, והיא התרחשה כבר בזמן חז"ל. כל זה מלמד אותנו דבר ברור: בעוד שהסימון הגרפי נשאר לדורות, הרי שהביצוע החי של העיצורים מועד לפורענות, במיוחד כשעוברים על העם גלויות והוא נודד לארץ אחרת עם מבטא שונה.

ומכאן נעבור לנושא שבאנו לדון בו: בלשון הקודש היו עוד כמה וכמה עיצורים יתר על המוכר לנו כיום; כשם שיש שני סוגים של ש' המיוצגים באותו הסימן הגרפי, כך היו גם שני סוגי ז', שני סוגי ח', שני סוגי ע', **שלושה** סוגי צ', ושני סוגי ש' **ימנית** (חוץ מזו השמאלית!), כולם נשתכחו מאיתנו במשך הזמן בגלל אותן סיבות, וכנראה השתכחו הרבה יותר מוקדם מאשר אלו שהזכרנו קודם לכן. עדויות עקיפות מאפשרות לנו לשחזר את קיומם של העיצורים האלו, ויתכן שאחד מהם, דהיינו שני סוגי הח', שרד עד לתקופת התלמוד בבלי. בעדויות אלו אנו הולכים לעסוק.

נעסוק בעיצורים אלו לפי סדר הא"ב. ובפרק זה נתבונן בשני סוגי הזי"ן, ובשני סוגי החי"ת.

זהב - זהב

כמעט כל אחד מאיתנו שם לב לעובדה שיש הרבה מילים עבריות המכילות ז', וכנגדן בארמית באה ד'. כגון זָה – דָּא, זָהב – דָּהב, זָכר – דָּכר, חִזָּה – חִדָּא, אוּזָן – אוּדָא, וכך הלאה; קיימות עשרות מקבילות מסוג זה.

נראה הדבר כי לארמית יש איזו תכונה ההופכת כל ז' לדל"ת. אבל מה שתמוה הוא שלא כל המילים מציינות לכלל הזה, ישנן מילים המכילות ז' גם בארמית וגם בעברית. כגון זָכָר – זָכְרָא, רָגַז – רוגָּזָא, עָז – עָזָא, מְשָׁזָר – מְשָׁזִיר, ועוד הרבה. השאלה שנשאלת היא מדוע יש זיגניין מסוימות שהופכות לדלתיין, ויש כאלו שלא.

במיוחד בולט הדבר בשורש זר"ע: יש לנו ממנו בלשון הקודש גם את זָרַע, וגם את זָרַע. והנה – זרוע הופכת לזָרַע בארמית, ואילו זָרַע נשאר בצורתו גם בארמית, כגון "עֲסָבָא דְבִר זָרַעִיהּ מְזַדְרַע" (אונקלוס בראשית א, יא). מדוע הזרוע משתנה והזרע אינו משתנה?

השוואה לערבית פותרת לנו את התעלומה! לשון ישמעאל "רובה על מתכונת לשון הקודש" כפי שמעיד ראב"ע (בראשית א, א), ובמקום אחר הוא מבאר "כי השתי לשונות והארמית – ממשפחה אחת היו" (שם ל, לו)¹. כוונתו היא שהשפות האלו הן שפות אחיות ומקור אחד להן, ולכן יש מאות שורשים זהים בשלוש השפות.

והנה מתברר שכל פעם שמוצאים גם בערבית את אחד השורשים האלו – שיש בהם ז' בלה"ק וד' בארמית – מופיעה שם בערבית האות ד'אל; הדיאל הערבית נכתבת כמו אחותה הדל"ת הדגושה, אלא שיש נקודה

¹ וראה עוד בפירושו של ראב"ע לשה"ש ח, יא (הפעם הראשונה). גם הרמב"ם ראה את "לשון ערבי שהוא ודאי לשון ערבית שנשתבשה מעט" (שו"ת פאר הדור סי' קמג), ובמקום אחר (איגרות הרמב"ם, מהד' קאפה ירושלים תשנ"ד עמ' קנ) הוא מציין: "אשר לשפה הערבית והעברית – הרי הסכימו כל יודעי שתי השפות שהן שפה אחת בלי ספק".

מעליה, ולכן סימנו גרש מעליה, כחיקוי לנקודה [כך נהגו לכתוב היהודים בארצות ערב, כשהיו כותבים ערבית באותיות עבריות].

הד'אל הזאת אכן נשמעת דומה לז' שלנו [ולמי שאינו בקיא קשה אפילו להבחין בהבדל], אבל אינה יוצאת מאותו מקום שהז' יוצאת. חיתוכה של הז' הוא כשהלשון נוגעת בשיניים העליונות והתחתונות, ואילו חיתוך הד'אל הערבית הוא כשהלשון יוצאת מבין השיניים, ולמעשה הכי נוח להוציאה כשהלשון עוטפת במקצת את השיניים החותכות העליונות, וכלל אינה נוגעת בתחתונות.

ואכן, התימנים ועוד חלק מעדות המזרח, כגון הבבלים [בשם אדנות, ובמילת 'אחד' שבקריאת שמע], מבטאים את הד'אל הערבית הזו, והיא לדעתם הדל"ת הרפה. מי שיקשיב לתימני בקריאת שמע כשהוא אומר 'יְאֶסְפֶּתְ דְּגֶנְדַּ' – ישמע לו הדבר כמו 'יְאֶסְפֶּתְ דְּגֶנְדַּ'.

כדי להכיר את העיצור הזה לא צריך לדעת ערבית; כל דובר אנגלית בן ימינו מכיר אותו, הלא הוא צירוף האותיות TH, כמו במילים mother (מאד'ר, אַם), father (פאד'ר, אַב), brother (בראד'ר, אַח).. ומה שמעניין במיוחד – המקבילה האנגלית של 'זה' העברית, דהיינו המילה THIS, היא עם אותו עיצור באנגלית, ובאידיש אומרים אותה 'יאסי' עם דל"ת ממש – כמו בארמית!

נציג בטבלה כמה דוגמאות לשורשים מקבילים בשלוש השפות:

ערבית	ערבית	ארמית
كَذَبَ (כַּדַּב)	כָּזַב	כָּדִיב
ذَهَبَ (דִּהַב)	זָהַב	דְּהַב
ذَنَبَ (דִּנְאֵב)	זָאָב	דִּינְבָא
ذُوبَ (דִּיבַב)	זָבוּב	דִּיזְבָא
ذَبَحَ (דִּיבַח)	זָבַח	דְּבַחָא
ذَكَرَ (דִּיכַר)	זָכַר, זָכָר	דְּזַכְרָא, דְּזִכְרָא
ذَرَّ (דִּיר)	זָרָה	מְכַנְשֶׁתָא דְּבִי דְּרִי
زَرَعَ (דִּירַע)	זָרַע	דְּרַעָא

התופעה הזאת מראה על עקביות. כל פעם שיש לנו שורש מקביל בשלוש השפות, אנו רואים כי הז' העברית הופכת לדי' בארמית – כשהד'אל הערבית מופיעה. לעומת זאת אם גם בערבית יש ז' רגילה, אין הז' העברית הופכת לדי' בארמית.

העולה מכל זה, שבלשון הקודש היו בעבר שתי צורות לז', האחת היתה הז' הרגילה שלנו, והשניה – הד'אל הערבית! אלא ששתיהן היו נכתבות באות ז', לפי שהד'אל הערבית קרובה באמת הרבה יותר לז' מאשר לדי' הדגושה, ולאוזן בלתי מיומנת אין כמעט הבדל בינה ובין ז'. בארמית, לאידך גיסא, העיצור הזה כנראה לא היה קיים, לפיכך דוברי ארמית שנוקקו למילים מן הסוג הזה החליפו אותו בעיצור קרוב, והעיצור הזה היה ד' רגילה. תכונה זו היא תכונה רגילה בכל השפות: ערבי שאינו יכול לומר פ"א דגושה, משתמש בבי"ת דגושה במקומה כשהוא אומר מילים בעברית, כגון 'קוֹפֶּה' במקום קָפָה. ואף אנו משתמשים בעיצורים קרובים כשאנו הוגים מילות לעז המכילות עיצורים שאינם קיימים בעברית. במקרה דנן יש לנו דוגמא מצויינת מהמצב כיום: הרבה ישראלים אינם יכולים להתרגל ולהגות את ה-TH האנגלי, לפיכך כשהם נתקלים במילים המכילות את העיצור הזה, חלקם מחליף אותו בד' דגושה, וחלקם מחליף אותו בז'. כך למשל את המילה בְּרִאדֶּר (אח), שהיא שמה של פירמה ידועה המייצרת מכשירים חשמליים; יש ההוגים

אותו בְּרִאדָר בדל"ת דגושה – שזהו המצב בארמית, ויש ההוגים אותו בְּרִאדָר עם ז' – כמו המצב בעברית בת ימינו. הוי אומר – מכיון שלא מצליחים להגות את העיצור המקורי, משתמשים בתחליפים קרובים.

כאמור, העיצור הזה לא השתכח לגמרי מפי כל עדות ישראל, שכן התימנים וחלק מעדות המזרח שימרו אותו כדי רפה, אלא שיש להעיר שלפי מה שהראינו כאן, הגייה זו היא על דרך הארמית, שהרי אנו רואים שבלשון הקודש נחשב עיצור זה כסוג נוסף של ז', ולא ד'. כנראה לד' הרפה המקורית היה ביצוע אחר, ואין כאן המקום להאריך בזה].

נחזור לעניינו: נמצא אם כן, שהד"אל הערבית היא בעצם וריאציה נוספת של ז', שהשתכחה מפינו במרוצת הדורות, כשם שהשתכח היגויין הנכון של הרבה אותיות, וכשם שהשתכח מבטאן הרפה של חלק מאותיות בגדכפת.

מענה מובנת השאלה ששאלנו, מדוע זרוע וזרע יוצאות מאותו שורש, התשובה היא שאין זה אותו השורש! באמת מדובר בשני עיצורים המיוצגים באות ז', ואנחנו אלה שלא מבדילים היום בין שניהם. וכך בכל שאר הדוגמאות שהבאנו בטבלה. אותו רעיון יסביר לנו מה הקשר בין חזיון - ענין ראייה, ובין חֲזָה - החלק העליון של הבטן; הראב"ד בפירושו למסכת תמיד (דף לא.) כותב שחזה הוא מלשון חזות, דהיינו שרואה פני הקרקע. כנראה שהוא מסתמך על לשון התוספתא (חולין פ"ט ה"ג): "איזה הוא חזה כל שרואה את הארץ". ומפרש את לשון התוספתא כדורשת את המילה 'חזה', אף שאין זה מוכרח, כי התוספתא מתכוונת לאפוקי צידי גוף הבהמה - הפונים הצידה ולא למטה. אמנם כשאנו משווים לארמית אנו רואים שהחזה נקרא חֲדָא עם דל"ת, וכן בערבית حَآ, (חֲדִיא), ואילו הפועל חָזָא שכיח מאוד בארמית - עם ז', ולכן אלו בעצם שני שרשים.

מקום נוסף בו ההבחנה הזאת פותרת לנו דרשמשעות, הוא השורש זח"ל; בעברית אנו מכירים בו שתי הוראות; האחת - הלך על גחונו, כמו "זחלי עֶפֶר" (דברים לב, כד), "זחלי אֶרֶץ" (מכה ז, יז), והשניה - פחד, כמו "על פן זחלתי וְאִירָא" (איוב לב, ו), מה הקשר? ראבי"ע נדרש לנושא הזה, וכותב בפירושו לדברים "ומלת זוחלי - מיראה, כי כל רואם יִרָאם", בדומה לשם "אָמִים" (דברים ב, יא) שהענקים נתכנו בו על שם הפחד שהם מטילים על רואיהם. גם בפירושו למכה ולאיוב חוזר ראבי"ע על הקישור הזה. ואכן הרעיון יפה, כי לנחש יש באמת איזו אימה מיוחדת על מין האדם, יותר מבעלי חיים אחרים. בפירושו לאיוב מציע ראבי"ע הסבר נוסף: "ויש אומרים כי פירוש 'זחלתי' - שבתי לאחור, וכן בלשון קדר, וזוחלי עפר נקראין כן בעבור היפוך הלוך מבני אדם"...

אולם אם נשית ליבנו לארמית נבחין מיד כי המקבילה של 'זחל' העברי היא דְחַל, אבל זוחלי העפר ממשכים לזחול בז' גם בארמית, דוגמת תרגום אונקלוס לזוחלי עפר - 'דזחלין בעפרא' [וכן התרגומים האחרים שם], וכנ"ל יונתן למיכה שם שמתרגם 'זחלי עֶפֶר'. שני השרשים האלו קיימים גם בערבית, כשענין ההליכה על הגחון הוא בז' רגילה, ואילו ענין הפחד הוא בד"אל ערבית - בדיוק כמו התמונה המשתקפת מן הארמית. אם כן אפוא מדובר בשני שרשים ואין הכרח שיש לקשר ביניהם.

ושמא ישאל השואל: הרי יש לנו הרבה מקורות בדברי חז"ל שיש רק כ"ב אותיות בלשון הקודש, במיוחד נכתב על כך רבות בתורת הסוד, אם כן כיון ששני העיצורים האלו מיוצגים באות ז' - צריך להיות ביניהם קשר.

התשובה היא שבאמת יתכן שיש ביניהם קשר, אבל עניינו הראות שכשאנו באים לפנינו שני שורשים זהים, שההבדל ביניהם הוא ש' ימנית או ש' שמאלית, איננו טורחים למצוא קשר ביניהם, כמו למשל המילה חֲרַשׁ שהיא בשי"ן ימנית, והמילה חֲרַשׁ [חֲרַס] שהיא נכתבת במקרא בשי"ן שמאלית; אפשר אולי למצוא קשר רחוק על דרך הדרש, אבל אין מחפשים אותו כי לא מרגישים שום קושי.

שני סוגי ח'

בערבית יש שני מבטאי ח', האחד הוא ח' לועית, כמו הח' של עדות המזרח, והשניה היא ח' המכונה 'מלוכלכת' והיא נהגית מן החיך, כמו הח' האשכנזית של ימינו. ח"י"ת זו מסומנת בערבית עם נקודה מעליה, כדי להבדילה מן החי"ת הגרונית. את המילה 'אָח' למשל, מבטאים בערבית בדיוק כמו במבטא אשכנזי: אָח, אָח, ולא - אָח, אָח.

מתברר שגם בעברית יש לשני מבטאי החי"ת שרשים עתיקים מאוד. אנו מוצאים את עקבותיהם כבר בתרגום השבעים - שם מופיעים שני מבטאי החי"ת זה לצד זה!

הא כיצד? תרגום השבעים נכתב ביוונית, אבל שמות המקומות והאנשים המופיעים בתנ"ך נכתבו על פי רוב בצורתם העברית - באותיות יווניות; טכניקה שנקראת 'תִּעְתִּיק', ובלעז - טְרַנְסְקְרִיפְצִיָה. שמות אנשים

ומקומות כגון אלו מלמדים אותנו רבות על ההגייה ששררה באותו הזמן והמקום שנכתב התרגום. שכן המתרגמים, בעשותם את התעתיק, לא כתבו את המילה כצורתה הכתובה בתורה, אלא כצורה שהיו נוהגים לומר אותה בעל פה, כדי שהקורא דובר היוונית יבין במה מדובר.

והנה, כשהשבעים מתעתיקים שמות שיש בהם חִי"ת – הם מתעתיקים אותם בשתי צורות. ישנם שמות שבהם מופיעה א' במקום החי"ת, כגון השם 'חִנָּה', שמתועתק **אַנָּה**. כי בכתוב [ובהגייה] היוונית לא היתה אות מקבילה לחי"ת הגרונטית העברית. על זו הדרך שם המקום 'חִנָּה' נקרא אצלם **הַרְמֵת**, אבל לעומת זאת השם 'אַחֲזַי' מתועתק **אַכֶּזַּי** באות יוונית המקבילה לכ"ף רפה שלנו! גם 'אַחֲמִינָן' מילידי הענק נקרא שם **אַכִּימָא** בכ"ף רפה ובהשמטת הנו"ן הסופית. הערים יריחו וחברון נכתבות בתרגום השבעים בצורות **גִ'רִיכֹו**, **כְּבִרֹו**.

תרגום השבעים היה אב לכל תרגומי הלועזים שבאו בעקבותיו, כגון תרגום הוולגטה של הירונימוס. לפיכך שמות המקומות בפי עמי המערב עד היום, הם כעין שהיו בתרגום השבעים. ולכן העיר 'יריחו' נקראת עד היום גִ'רִיכֹו – בכ"ף דגושה, כי באנגלית ועוד שפות לעז התנוון גם הצליל של כ' רפה, ואין הם יכולים להגות אותו. לפיכך עיצורים שיש בהם כ' רפה נעלמים באנגלית, או הופכים לכ"ף דגושה.

הרי לנו שבתקופת כתיבת תרגום השבעים היו אותיות ח' שבוטאו ככ"ף רפה, והיו אותיות ח' שבוטאו מהגרון – צליל שאותו לא יכל התרגום היווני להעביר, במקרים כאלו תועתקה הח' כאל"ף או כה"א.

התופעה הזאת של התנוונות עיצורים גרונים נמצאת גם בשפות עתיקות הרבה יותר מיוונית, כמו האכדית למשל. בשפה שמית עתיקה זו נאלמו העיצורים הגרונים, ולכן אם אנו מוצאים שורש אכדי מקביל לעברית, ובו מופיע העיצור ח' – אנו יכולים להסיק מכך שהח' הזאת היא חִכִּית ('אשכנזית'), לא לועית – כי במקרה כזה היא לא היתה קיימת באכדית.

ואף כאן: הבנת ענין זה פותרת לנו שורשים שנראים זהים בלשון הקודש:

עברית	ערבית
חֲמֹור	حَمْر
חֶמֶר (יין)	خَمَر
חָבֵל (ענין קשירה)	حَبْل
חָבַל (הזיק)	خَبِل
חילול	حَل
חָלָל (מת מדקירה)	خَل
חפר בור	حفر
חִפְּרָה הַלְבָנָה (ישעיה כד, כג; ענין בושח)	خفر
פתח (את הסגור)	فتح
פְּתוּחֵי חֹתֶם (שמות כח, יא; ענין חריתה)	فتح

לפי התמונה הנראית לעינינו אנו צריכים למצוא הסברים מה הקשר בין חמור ובין יין, בין חבל לבין נזק, בין חילול ובין נרצח, בין חפירת בור ובין נחפר מבושה, בין פתיחת דלת ובין פיתוחי חותם; סיפור לא פשוט. ומה שהבאנו בטבלה הוא רק לקט דוגמאות, יש עוד: מדוע, למשל, מהשורש חר"ב אנו מוצאים גם את המילה חָרַב, שהיא כלי נשק, וגם את המילה חָרַב שפירושה יובש? אפשר אולי למצוא איזו סברה ולקשר בין שניהם. אבל במקרה דנן אנו מוצאים שבערבית הַחָרַב היא חִירַב [חי"ת חִפִּית], ואילו החורב הוא בחי"ת גרונטית. אם כן, מדובר באמת בשני שורשים שונים.

הוי אומר: לאור מה שאנו רואים בערבית מחד גיסא, ובתרגום השבעים מאידך גיסא, עולה כי גם בלשון הקודש היו קיימים שני המבטאים הללו של החי"ת; היתה חי"ת גרונטית, שנשמעת קרובה מאוד לה"א, והיתה חי"ת חִפִּית שנשמעת כמו כ"ף רפה בימינו [וכנראה שהכ"ף הרפה המקורית היתה שונה ממה שאנו רגילים כיום, ואין כאן המקום].

שריד מזמן האמוראים

כאמור בתקופה שנכתב תרגום השבעים היו עדיין שני מבטאי החי"ת קיימים, ולכן אנו מוצאים שמות המתועתקים בתרגום השבעים עם ח' גרונית כמו חנה וחרמה, ויש שמות שנכתבים עם ח' חיכית כמו אחז, יריחו וחברון. תרגום השבעים נכתב בתקופת הבית השני, עוד לפני הכיבוש הרומאי של הארץ, אולם יתכן שיש לנו תיעוד מאוחר יותר במאות שנים לשני מבטאי החי"ת שעדיין היו חיים בארץ יהודה שבזמן האמוראים!

במסכת עירובין (נג:) מציין התלמוד הבבלי שבני הגליל לא היו מדייקים בלשונם, ואכן ידוע שאצל בני הגליל נתאפסו העיצורים הגרוניים, כפי שרואים הרבה בתלמוד הירושלמי. הסיבה לכך היא שהגליל והשומרון היו מיושבים בכבדות בגויים, שרובם דיברו יוונית, שהפכה גם לשפתם של היהודים. ישנם איזורים שלמים, כגון תחום בית שאן, שפירות שנמכרו בהם היו בחזקת גידולי גויים והיו פטורים ממצוות התלויות בארץ, כפי שמבואר ב'בריתא דתחומין'. ביוונית כידוע אין עיצורים גרוניים, ולא פלא שהדבר השפיע על מבטאם של בני הגליל, כשם שהושפע מבטא היהודים בכל מקומות גלותם מהשפה המדוברת באותו מקום.

להדגמת בעיית העיצורים הגרוניים בלשונם של בני הגליל מביאה הגמרא בעירובין סיפור על גלילי אחד ששאל "אמר למאן, אמר למאן?" ולעגו לו [בני יהודה כנראה]: "גלילאה שוטה: חמר למירכב? או חמר למישתי? עמר למילבש? או אימר לאיתכסאה" [תרגום: גלילי שוטה, (רצונך ב)חמור לרכב? או יין לשתות; צמר ללבוש? או כבש לשחוט].

ברור מתוך הסיפור שהגלילי לא הבדיל בין השמות חמר, עמר ואימר; חוסר ההבדל בין א' לע' מוכר לכל ישראלי בימינו, ויש גם הרבה דוגמאות להיאלמות ח' גרונית כך שהיא נשמעת כמו א' או ה'. אבל יש להבין מה בדיוק לעגו לו לגבי חוסר יכולתו להבדיל בין חמור ובין חמרא (יין), והרי שניהם נשמעים בארמית אותו הדבר: חמרא.

אפשר לפרש שזו היתה שאלה של ניקוד: הבהמה היא 'חֲמֵר' בקמץ המ"ם, והיין הוא 'חֶמֶר' בפתח המ"ם, במקרה כזה נצטרך להניח שהיה הבדל מורגש בין קמץ לפתח במבטאם של בני יהודה – בעוד שאצל הגליליים הוא היה מטושטש, כשם שבימינו אין הבדל בין קמץ לפתח אצל רוב עדות המזרח. אבל לאחר שהתברר לנו ש'חמר-יין' הוא בח' חיכית, ואילו חמור הוא בח' גרונית, יתכן שהסיבה ללעג היתה משום שבני יהודה עדיין הבדילו בין שני סוגי החי"ת. אם כנים הדברים, הרי לנו עדות מזמן הגמרא – לכך שבארץ יהודה עדיין הבדילו בין שני סוגי החי"ת!

[המשך בפרק הבא בעז"ה]

מאמר זה הוא הרחבה של הרצאה שנשאתי בי"ג מנחם-אב תשע"ט, בכינוס אגודת 'מטמוני ארץ' בראשות הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ הי"ו.